

РОЗУМНІСТЬ У СТРУКТУРІ РІШИМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Олександр Санніков

доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри теорії та методики практичної психології

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

65020, Україна, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26

asannikov2010@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Анастасія Саннікова

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри сольного співу

Державний заклад «Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової»

65023, Україна, м. Одеса, вул. Новосельського, 63

asannikova.opera@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6349-2255>

Анотація

У статті розглядаються результати дослідження характеристик *рішимості* як стійкої інтегральної властивості особистості у співвідношенні з показником *розумності* вибору особистості. «Рішимість», на відміну від паронімічного поняття «рішучість», розглядається як складна, інтегральна, багатокомпонентна властивість особистості, яка охоплює комплекс ознак, що забезпечують успішність прийняття рішення, аналіз альтернатив у процесі вибору, свідоме й незалежне ухвалення адекватного рішення, його реалізацію, здійснення, контроль і оцінку результату вибору. Структура рішимості складається із комплексу компонент, який включає також і розумність, раціональність вибору. Розглянуто сучасні уявлення про корисність, розсудливість, раціональність у прийнятті рішень особистістю за результатами закордонних і вітчизняних досліджень. Спроекований комплекс діагностичних методик для емпіричного розв'язання дослідницьких завдань щодо вивчення рішимості й раціональності вибору особистості. Презентовані результати кореляційного аналізу взаємозв'язків показників рішимості, розумності прийняття рішень з раціональністю особистості. Виявлена наявність додатних значимих взаємозв'язків між раціональністю, когнітивними показниками рішимості, пильністю, сенсорним і вирішальним типом особистості. Встановлені від'ємні значимі взаємозв'язки між раціональністю, авантюрністю, спонтанністю, готовністю до ризику й показниками індикатору типу особистості – екстраверсією й показниками сприймаючого типу. Розглянуті профілі характеристик рішимості, а також психологічні особливості вибору в осіб, які різняться рівнем показника «розумність». Виділені складові структури суб'єктивної й функціональної корисності прийняття рішень особистістю.

Ключові слова: рішимість особистості, розумність, раціональність, корисність, вибір особистості, прийняття рішення.

«Виходячи з минулого людина діє розсудливо в сьогоденні, щоб не ушкодити майбутньому»

Напис Тиціана на картині «Алегорія розсудливості»

Вступ

Невизначеність, ризик, новизна, складність тієї чи іншої проблемної ситуації стають істотними характеристиками більшості життєвих ситуацій, що вимагають від особистості їх глибокого змістовного аналізу й прийняття відповідних рішень. Вивчення закономірностей поведінки особистості, яка приймає рішення в сучасних умовах життєдіяльності стає все більш актуальним. У навколишньому соціальному просторі відбуваються глобальні зміни, які торкаються не тільки сфери економіки, але залишають свій відбиток на всі напрямки соціального розвитку суспільства: культуру, політику, технологію тощо. Такі зміни відбиваються й на поглядах психологів на природу, структуру й механізми прийняття особистістю рішень. Ці зміни, насамперед, значно розширили склад чинників, без урахування яких не обходиться жоден вибір особистості. Характерне для сучасної психології повернення до класичних, традиційних поглядів на прийняття рішення як на «вибір» особистості, частково знайшли своє підтвердження: а) у розвитку лінії досліджень психології вольових дій (Калин, 2001); б) у дослідженнях когнітивних і метакогнітивних процесів (Карпов & Скитяева, 2005; Пісоцький, 2008); а також в) у дослідженнях безпосередньо стильових характеристик індивідуальності (Санніков, 2017). У сучасній психології спостерігається не тільки інтенсивне зростання експериментальних і прикладних досліджень прийняття рішень, поглиблений аналіз їх теоретичних обґрунтувань, але й пошук провідних детермінант, що визначають прийняття рішень особистістю. Такий підхід дозволяє виділити провідні суб'єктивні чинники вибору, враховувати силу їх впливу й роль у прийнятті рішень особистістю. Серед таких чинників важливими, за даними літератури, виділяються «раціональність», «розумність», котрі впливають на прийняття рішень особистістю та його реалізацію. Отже, необхідність теоретико-методологічного аналізу проблеми розумності в процесі прийняття рішень, потреба опрацювання теоретичних засад структури рішимості, необхідність пошуку співвідношення розумності як характеристики рішимості з іншими складовими компонентами рішимості визначають актуальність цього дослідження.

Аналіз наукових досліджень. Узагальнення поглядів філософів дозволило виділити умови, при яких для особистості можливий *раціональний вибір*, що фактично відбиває специфіку реалізації вибору в існуючій концепції «економічної людини» (людина у своїй діяльності керується виключно особистими економічними інтересами та потребами) (Вяткин, 2012). До цих умов, у *першу чергу*, необхідно віднести встановлення тих цілей, досягнення яких необхідно самій особистості, формування сукупності альтернатив можливих дій, а також упорядкування альтернатив за пріоритетністю. *Другою умовою* є прагнення особистості одержати найбільшу вигоду, в якому б вигляді вона не виражалася. Ця умова виходить із твердження про те, що реальна поведінка особистості відбувається не під впливом суспільних інтересів або високих ідей, а зумовлена прагненням задовольнити свій інтерес або одержати для себе максимальну вигоду. У такому випадку, якщо особистість декларує альтруїстичні погляди, то це лише означає, що така поведінка є для неї в чомусь вигідною. Нарешті, згідно з *третьою умовою*, що надходить «*раціонально*», особистість не тільки взаємодіє в суспільстві з іншими, але й повинна дотримуватися відповідних правил або певного порядку. Отже, її *раціональний вибір* залежить також і від сукупності правил, що існують у соціумі, хоча вона разом з іншими людьми в змозі вживати певні дії по їхній зміні навіть у тому випадку, якщо вони сильно розходяться з її власними інтересами» (Вяткин, 2012: 37). При цьому людина віддає належне, що будь-якій реальній життєвій ситуації властиві невизначеність, нестабільність і випадковість при обмеженості ресурсів. Саме ця обставина й породжує

неминучість вибору особистості між перевагами й обмеженнями, актуалізує необхідність пошуку й виділення тих і таких підстав, які створюють можливості для їх оцінки та порівняння (Вяткин, 2012).

Зрозуміло, що в поведінковій економіці склалися певні уявлення про компоненти раціональності, що на довгі роки відсунули дослідження психологічного компонента – *суб'єктивної раціональності*, надаючи їй риси обмеженої раціональності. Подолання обмеженої раціональності було досягнуто лише в дослідженнях Деніела Канемана і його послідовників, узагальнення результатів яких дозволило виокремити області її використання шляхом введення ознакового простору «цінності». До них відноситься, безсумнівно, цінність досвіду при досягненні мети вибору й закріпленні в досвіді отримані результати, а також немаловажна складова – цінність рішення як продукту й, нарешті, емоційне фарбування, яке з'являється в особистості при зіставленні реального результату з очікуваним. Вивчення ролі емоцій, які не тільки супроводжують, але й багато в чому визначають вибір особистості, вимагає окремого розгляду (Санникова, 2009). Д. Канеман відзначає цей вплив і показує, що «функція цінності більшою мірою відбиває передбачення валентності й сили емоцій, які будуть переживатися» (Канеман, 2006: 12).

Раціональність разом з готовністю до ризику розглядається в концепції множинної функціонально-рівневої регуляції як особистісний регулятор прийняття рішення (Корнилова, 2014). Раціональність при цьому не тільки виступає механізмом прийняття інтелектуальних рішень, активація якого компенсує брак інформації, але й знижує рівень невизначеності ситуації вибору в цілому, і врівноважує суб'єктивний ризик. Фактор «ризик» з'являється в силу обмежених можливостей використовуваних особистістю когнітивних стратегій. Необхідно також урахувати, що спочатку ризик трактувався як здатність до необдуманих дій, як готовність робити непродумані вчинки, що не підкріплені раціональною оцінкою. При такій постановці ризик і раціональність у ситуації вибору можуть урівноважувати один одного.

Раціональність не є антиподом ризику, вона, виконуючи свої функції, лише частково є опозицією готовності до ризику. Поняття обмеженої суб'єктивної «раціональності» також припускає, що особистість здійснює не кращий вибір за якимось критерієм, вона реалізує лише ту альтернативу, яка її задовольняє в цих умовах, в умовах ситуації, що виникла. Пізнавальні, емоційні й вольові можливості особистості дозволяють їй не тільки задовольняти критерії обмеженої раціональності, але й організувати існування в складному соціальному світі (Корнилова, Степаносова & Григоренко, 2006). Тому дію, що виконана, можна охарактеризувати одночасно і як раціональну, і як ризиковану. За результатами циклу проведених досліджень автори уточнюють зміст поняття «раціональність».

На їхню думку, раціональність являє собою готовність до обмірковування своїх рішень, як стосовно сформованої на основі аналізу ситуації й розрахунків системи дій, так і при виборі підстав для аналізу при визначенні стану середовища для їхньої реалізації. Такий підхід забезпечує особистості можливість діяти при більш повному орієнтуванні в ситуації, а також оцінити чи є рішення суб'єкта ризикованими. Раціональність відбиває особистісне опосередкування регуляції й прийнятих рішень і дій, не зводиться до мотивації, забезпечує взаємодію інших особистісних властивостей, які стають центрами процесів новотвору, можуть розглядатися як регуляторні підсистеми в цілісній системі інтелектуальної й діяльній саморегуляції (Корнилова, Степаносова, & Григоренко, 2006). Така інтерпретація «раціональності» дозволяє розглядати її як особистісний фактор прийняття рішень, який, у першу чергу, активує «готовність до обмірковування».

Раціональність як регуляторна характеристика прийняття рішень проявляється в адекватній оцінці суб'єктом альтернатив рішення з урахуванням своїх цілей, пошуку необхідної інформації для аналізу значимих зовнішніх і внутрішніх умов прийняття рішень, продуманості способів і засобів реалізації, усвідомленій оцінці результатів і наслідків прийнятого рішення (Индина, 2007). Дослідники вважають, що важливою характеристикою раціональності виступає **розумність**, яка може бути розкрита за допомогою таких ознак, як «...доцільність, ефективність, економія засобів для досягнення мети, гармонійність і погодженість елементів, з'ясовність на підставі причинно-наслідкових залежностей, систематичність, успішність, передбачуваність» (Моросанова & Индина, 2011: 33).

Розумність припускає обдуманість дій і вчинків, прояв розважливості, розуму особистості. Саме поняття «розумний» має кілька трактувань. Розумність – це характеристика розумної особистості, яка володіє розумом, виявляє раціональність, резонність, розважливість, здоровий глузд. Розумність означає доступність розумінню, зрозумілості, розважливість (Ефремова, 2000). Розумність забезпечує особистості можливість правильно застосовувати ті знання, які отримані в процесі життєдіяльності й відбиті в її професійному досвіді. Нерідко дослідники використовують як синонім цьому поняттю «доцільність», як певну оцінку особистістю реальності досягнення мети. В обох випадках особистість, котрій властиві обидві якості, аналізує складові ситуації, їх розгляд, оцінку й робить найбільш правильний для цих умов висновок.

З розширенням складу й напрямків вітчизняних досліджень в області психології прийняття рішень (Помиткіна, 2013; Санников, 2015; Сербін-Жердецька, 2014; Чернобровкін, 2010), полеміка навколо трактувань раціональності й раціонального вибору особистості не стала менш гострою.

Аналіз літератури показує, що опису таких понять, як раціональність, суб'єктивна раціональність, розумність, розсудливість, докладність, готовність до обмірковування тощо, в роботах психологів, економістів, педагогів, філологів переходять одне в одне, коли одне поняття з перерахованих для розкриття свого змісту, проявів у ситуації вибору й прийняття рішень використовує інші. При цьому більшість трактувань будується з активним використанням понять «**розумність**» і «**раціональність**», включаючи виділення раціональності як характеристики морального вибору й самостійної форми прийняття рішень – раціонального вибору (Сербін-Жердецька, 2014; Корнилова, 2014). Таке положення зумовило вибір напрямку й змісту цього дослідження, спрямованого на пошук взаємозв'язків раціональності із широким колом властивостей особистості, що аранжують прийняття рішень, і, у першу чергу, її **рішимості**.

«**Рішимість**», на відміну від паронімічного поняття «**рішучість**» (якість волі), розглядається нами, як складна, інтегральна властивість особистості, котра охоплює комплекс ознак, що забезпечують успішність прийняття рішення (аналіз альтернатив в процесі вибору, свідоме й незалежне прийняття адекватного рішення, його реалізацію, здійснення, контроль та оцінку результату вибору).

Мета дослідження полягає у вивченні розумності в структурі рішимості та пошуку її взаємозв'язки з раціональністю вибору особистості. **Завданнями** дослідження є: 1) вивчення взаємозв'язків раціональності прийняття рішень з характеристиками рішимості; 2) вивчення психологічних особливостей розумності особистості як компонента рішимості; 3) опис психологічних особливостей рішимості в осіб, котрі різняться раціональністю.

Методи дослідження

Для проведення дослідження був сконструйований комплекс спеціально підібраних методик (Санников, 2015). Раціональність вимірювалася методикою «Особистісні фактори прийняття рішень», автор Т. В. Корнілова. Для діагностики стильових особливостей прийняття рішень використовувався «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень» І. Джаніса й Л. Манна. Рішимість як інтегральна властивість особистості оцінювалася психодіагностичною методикою «Самооцінка структури рішимості» О. П. Саннікової та О. І. Саннікова. Система різнорівневих показників рішимості взаємно доповнює один одного й утворює функціональні блоки: настановних, психофізіологічних, когнітивних показників і блок особистісних показників рішимості. Типологічні особливості вимірювалися методикою «Індикатор типу особистості» К. Бріггс та І. Майєрс, версія Т. І. Шалаєвої.

Дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» і Державного закладу «Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової». Вибірку склали студенти старших курсів і магістранти 1 і 2 курсів очної та заочної форм навчання. У дослідженні брали участь 129 обстежених, чоловіків і жінок у віці від 20 до 43 років.

Результати та дискусії

Перед тим, як аналізувати взаємозв'язки раціональності й характеристик прийняття рішень особистістю, розглянемо можливості методик, що спрямовані на діагностику цих показників.

По-перше, у структуру рішимості, входить блок когнітивних показників. Цей блок вимірюється методикою РСР, що спрямована на діагностику шкали розумності й дозволяє оцінити раціональність, розсудливість, виваженість і продуманість вибору як при пошуку варіантів рішення, так і його виконання. По-друге, для виміру раціональності, були використані також дві методики. Перша методика, ЛФР-25, дозволяє оцінювати індивідуальні особливості прийняття рішень, включаючи «раціональність» – готовність обмірковувати свої рішення й діяти максимально при більш повному орієнтуванні в ситуації; «готовність до ризику» – схильність приймати рішення з високою часткою ризику, більш емоційно, імпульсивно. Наступна методика, МБТІ, вимірює показник раціональності як показник «вирішального» типу особистості, J – типу. Раціональний (або вирішальний) тип J властивий людям, у яких головне місце у ставленні до світу займає функція прийняття рішень. І, по-третє, за допомогою методики МОПР діагностується «пильність» (або вигильність) – властивість, що сприяє продуктивному прийняттю рішень. «Пильність» може бути охарактеризована як готовність особистості до прийняття умов невизначеності й до використання гнучких стратегій прийняття рішень.

Кореляційному аналізу були піддані «сирі» бали за показниками раціональності та прийняття рішень особистістю. Для встановлення зв'язків між показниками, що вивчалися, був проведений кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту добутку моментів Пірсона, який розраховувався за допомогою програми SPSS 21.0 for Windows.

На рис. 1 презентовано статистично значимі взаємозв'язки показників прийняття рішень особистістю.

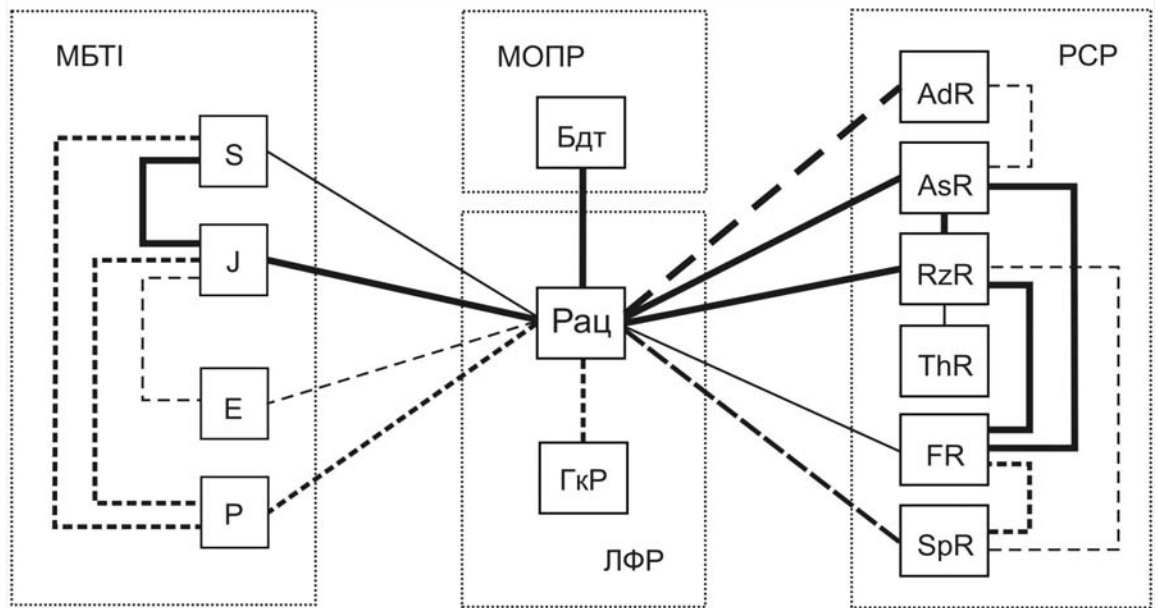

Рис. 1. Кореляційні плеяди взаємозв'язків раціональності й показників прийняття рішень особистістю

Примітка: 1) нулі й коми опущені; 2) тонкими суцільними й пунктирними лініями зображені додатні й від'ємні взаємозв'язки між показниками на 5% рівні значимості ($\rho \leq 0,05$); товстими – на 1% рівні значимості ($\rho \leq 0,01$); 3) тут і далі використовуються скорочення: а) показники самооцінки структури рішимості (PCP): ЦН – цільова настроєвість, Нз – незалежність, Тл – толерантність, Ерг – ергічність, Сп – спонтанність, Ст – стійкість, Рз – розумність, Дг – далекоглядність, передбачливість, Рзс – розсудливість, докладність, Авн – авантюрність, Аср – асертивність, Рзк – ризикованість; б) показники індикатору типу особистості (МБТІ): Е – екстраверсія, І – інтроверсія, S – сенсорний тип, N – інтуїтивний тип, Т – розумовий тип, F – відчуттєвий тип, J – вирішальний тип, P – сприймаючий тип; в) показники стилю прийняття рішень (МОІР): Бдт – пильність, Изб – уникнення, Пкр – прокрастинація, Свб – зверхпильноокість; г) показники особистісних факторів прийняття рішень (ЛФР): Рац – раціональність, ГкР – готовність до ризику.

Аналіз кореляційних взаємозв'язків виявляє кілька тенденцій. По-перше, раціональність (Рац) додатно пов'язана з когнітивними показниками рішимості – розумністю, Рз+ (0,369 на 1% рівні значимості) і далекоглядністю, передбачливістю, Дг+ (0,273 на 5% рівні значимості). По-друге, виявлено значимі взаємозв'язки раціональності з особистісними показниками рішимості: додатні – з асертивністю, Аср+ (0,429 на 1% рівні значимості) і від'ємні – з авантюрністю, Авн- (-0,379 на 1% рівні значимості). По-третє, когнітивні показники рішимості виявляють між собою значимі додатні кореляційні взаємозв'язки. Так показник розумності, Рз+, додатно пов'язаний з показниками далекоглядності, передбачливості, Дг+ (0,379 на 1% рівні значимості) і розсудливістю, докладністю, Рзс+ (0,329 на 5% рівні значимості). Нарешті, виділено від'ємний значимий зв'язок раціональності, Рац з фізіологічним показником рішимості – спонтанністю, Сп- (-0,450 на 1% рівні значимості). Відтак, це можна інтерпретувати таким чином, що показники: розумність, розважливість, докладність, далекоглядність, передбачливість, поряд з раціональністю утворюють симптомокомплекс, основна функція якого полягає у сприянні конструктивному прийнятті рішень особистістю.

Виділено від'ємний зв'язок раціональності з показником готовності до ризику:

значення коефіцієнта кореляції становить $-0,439$ на 1% рівні значимості. Виявлений також додатний зв'язок раціональності (Рац) з показником пильності, вигильності (Бдт) – коефіцієнт кореляції становить $0,314$ на 1% рівні значимості. Вигильність відбиває прояв активності особистості в ситуації прийняття рішень. Аналіз взаємозв'язків раціональності (Рац) з показниками індикатору типу особистості (МБТІ) підтверджує припущення, яке було висловлено в теоретичному аналізі. Показник раціональності (Рац) додатно пов'язаний з показником вирішального типу особистості, J ($0,413$ на 1% рівні значимості) і показником сенсорного типу особистості, S ($0,303$ на 5% рівні значимості). Виявлені також значимі від'ємні взаємозв'язки показника раціональності (Рац) з показником сприймаючого типу особистості, P ($-0,346$ на 1% рівні значимості) та екстраверсією, E ($0,208$ на 5% рівні значимості).

За даними авторів методик, що застосовані нами, у більшості випадків характерним для додатних взаємозв'язків раціональності з іншими характеристиками прийняття рішень, з одного боку, є прагнення бути максимально інформованим у ситуації, прагнення здійснювати ретельний аналіз особливостей варіантів вибору, докладне продумування можливих наслідків ситуації. З другого боку, від'ємні зв'язки інтерпретуються як емоційна й спонтанна реакція на ситуацію без продумування наслідків прийнятих рішень.

Результати проведеного кореляційного аналізу підтвердили можливість порівняння психологічних характеристик рішимості в групах обстежених, що дозволило нам провести якісний аналіз отриманих даних.

Із усієї вибірки ($n = 129$) були відібрані обстежені з високими й низькими значеннями показника Рац (раціональності). Домінування раціональності оцінювалося в тому випадку, коли значення цього показника відповідали четвертому квартилю розподілу (від 75 до 100 центилей) на тлі низьких значень іншого показника – Гкр готовності до ризику, (від 1 до 50 -го центиля). Групу з низькими значеннями раціональності утворювали особи, в яких значення раціональності відповідали першому квартилю розподілу (від 0 до 25 центиля включно). Таким чином, були сформовано 2 групи: у групу Рац+ («раціональні») увійшло 15 осіб; у групу Рац- («не раціональні») – 7 осіб.

Отже, на рис. 2 представлені профілі показників рішимості особистості в групах осіб з високими (Рац+) і низькими (Рац-) значеннями раціональності.

Відмінності, які ми спостерігаємо при порівнянні цих груп, торкаються лише деяких показників рішимості. Так, у групі «раціональні» більш виразні наступні показники рішимості: цільова настроєвість (ЦН+), ергічність (Ерг+), розумність (Рз+), далекоглядність, передбачливість (Дг+), розсудливість, докладність (Рзс+) та асертивність (Аср+). Крім того, у групі осіб з низькими значеннями раціональності вище показники толерантності (Тл+), спонтанності (Сп+), авантюристичності (Авн+) і ризикованості (Рзк+). Це означає наступне. По-перше, кожна група осіб – представників різного рівня раціональності (Рац+, Рац-), характеризується певною специфікою показників рішимості, яка проявляється не тільки в специфічному об'єднанні показників, але й у рівнях, що досягають їхні значення. Це відбивається також і на особливостях конфігурації параметрів кожного профілю, і на їхнім розташуванні щодо середньої лінії ряду. По-друге, найбільші розбіжності у значеннях показників рішимості спостерігаються між усіма когнітивними показниками, і насамперед, розумності (Рз+) і далекоглядності (Дг+).

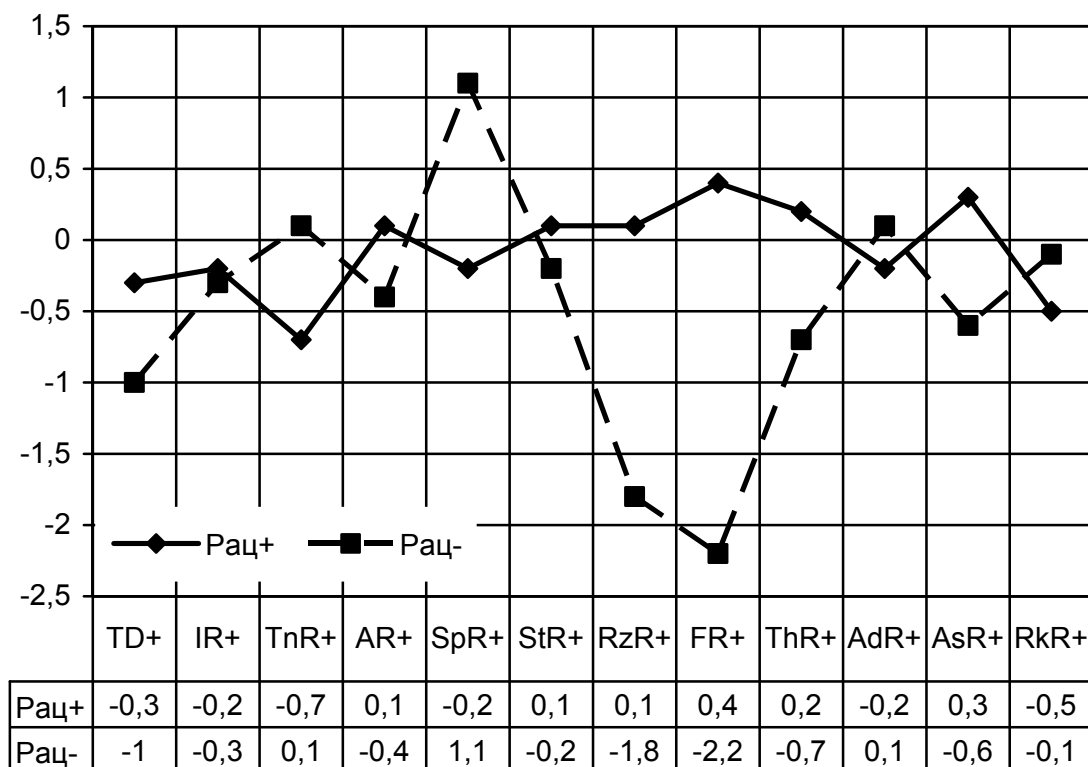

Рис. 2. Профілі показників рішимої особистості в групах осіб, котрі відрізняються високим (Raц+) і низьким (Raц-) рівнем раціональності

Виділені зв'язки можуть служити емпіричним підтвердженням ряду припущень. Розгляд «раціональності» як самостійної характеристики рішимої особистості не підтверджується тому, що цей показник входить до складу виділених когнітивних показників рішимої особистості (насамперед, розумності й далекоглядності), а також показників, що діагностуються іншими методиками (МОПР, ЛФР, МБТИ). Це підтверджується авторськими описами вимірюваних показників й аналізом їх взаємозв'язків з характеристиками прийняття рішень, що були отримані в інших дослідженнях (Индина, 2007; Карпов & Скитяева, 2005; Корнилова, 2014; Саннікова & Санніков, 2018). Крім того, односпрямовані зміни когнітивних показників рішимої свідчать про те, що їх сукупність утворює стійке ціле. У ситуації прийняття рішень спрямованість змін підтверджує припущення про «склеювання» якостей, групування властивостей рішимої в симптомокомплекс, який цілеспрямовано забезпечує виконання заданої функції – прийняття рішення особистістю (Саннікова, 1995; Санніков, 2015).

На рис. 3 презентовано профілі показників «Індикатору типу особистості» у групах осіб з високими (Raц+) і низькими (Raц-) значеннями раціональності. Значення показників профілів представлені в сирих балах.

Порівняння профілів показників за методикою МБТИ в означених групах (Raц+, Raц-) демонструє істотні відмінності між ними. Представники групи «раціональні» (Raц+) у ситуації вибору завжди думають перед тем, як щось сказати. Для них логіка стоїть на першому місці. Вони спираються на голос розуму й приймають рішення, лише після ретельного обмірковування і виниклої ситуації. «Раціональні» особи більш орієнтовані на одержання фактів, нагромадження й збереження отриманого досвіду, добре аналізують різноманітну інформацію й при цьому зберігають об'єктивність. Вони схильні до планування й алгоритмізації. Для цих осіб важлива, у першу чергу, результативність і

стабільність, тому вони здатні виділяти необхідні пріоритети й досягати намічених цілей. Їм властива обачність, уміння ухвалювати рішення без особливих хвилювань.

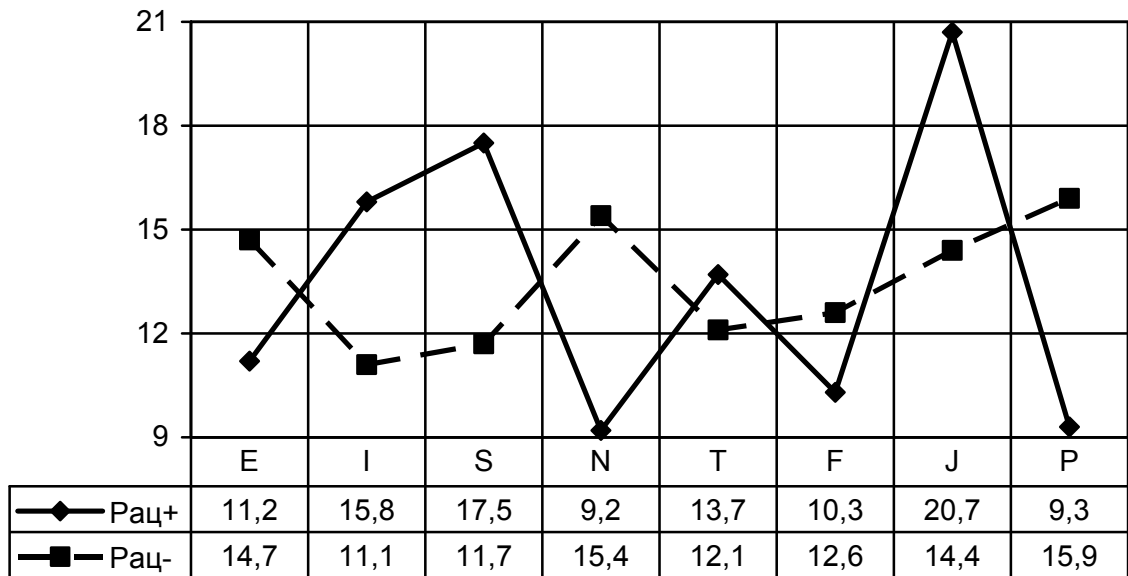

Рис. 3. Профілі показників індикатору типу особистості в групах, що відрізняються високим (Raц+) і низьким (Raц-) рівнем раціональності

Представники групи з низькими значеннями раціональності (Raц-) мають розвинене уявлення, не переносять одноманітність й рутину, віддають перевагу більш творчій роботі. Ці особи спостережливі, товариські, тонко відчують інших людей, здатні до продуктивного співробітництва, можуть брати участь одночасно в різноманітних проектах, спокійно реагують на раптові зміни ситуації, легко протистоять несподіванкам.

Опис представників виділених у дослідженні груп (Raц+, Raц-) не є імперативом для їхньої поведінки в ситуації вибору або прийняття рішень. У певних умовах представники однієї групи в стані долати ці границі, проявляючи риси, характерні представникам іншої групи. Зняття такої обмеженості в розумінні «раціональності» особистості можливо завдяки переходу до оцінки «*суб'єктивної й функціональної корисності*» прийняття рішень. *Суб'єктивна корисність* є характеристикою рішення особистості (у першу чергу, його реалізації) і являє собою здатність приводити об'єкт рішення (задоволення потреби, мотиву, здійснення вчинку, здійснення дії й ін.) до такого корисного для особистості результату, який відповідає її суб'єктивним очікуванням.

Функціональна корисність розуміється як властивість і здатність підтримувати функціонування психологічної системи прийняття рішення в суб'єктивно можливому діапазоні. Функціональна корисність охоплює такі функції прийняття рішення: *готовність до вибору, прийняття ситуації, аналіз ситуації, оцінка ситуації, вибір варіанта рішення та його реалізації*. Як критерії відповідності функціональної корисності рішення, яке приймає особистість, доцільно використовувати дві групи критеріїв. Першу групу, – групу зовнішніх критеріїв відповідності функціональної корисності рішення, утворюють:

- характеристики адекватного відбиття реальної або, суб'єктивно прийнятої ситуації вибору. До них необхідно віднести вихідні умови реальної або віртуальної ситуації, їх повноту і мету;

- необхідні й достатні для прийняття рішення засоби, вибір і використання яких дозволить забезпечити особистості досягнення мети й реалізацію варіанта рішення, обраного

з безлічі альтернатив.

Другу групу особистісних критеріїв відповідності функціональної корисності рішення, утворюють:

- функції прийняття рішення, які забезпечують включення в аналіз прийнятого рішення елементів структури реального або віртуального середовища;
- сформовані послідовність і склад дій по реалізації рішення, які вибирає особистість виходячи із цільової спрямованості (*співробітництво, переконання, авантюра, маніпуляція, підпорядкування*).

Функціональна корисність за своєю спрямованістю має кілька різновидів. До них відноситься спрямованість прийнятих рішень на досягнення обраної раніше мети (або безлічі цілей). Друга за значимістю функціональна корисність – це спрямованість на компоненти зовнішнього середовища, урахування стану яких забезпечує суб'єктивно легке прийняття рішень. Нарешті, спрямованість на компоненти соціального середовища забезпечує підтримку соціального статусу особистості.

Висновки

1. Раціональність відбиває установку свідомості, особливості складу мислення, що проявляється в пошуку варіантів рішення, виборі оптимального варіанта шляхом порівняння фактів, їх логічного узагальнення на основі синтезу різнопланової інформації. Рівень раціональності є одним з факторів прийняття рішення й пусковим механізмом когнітивного компонента рішимості особистості – розумності й далекоглядності.

2. Виявлено множинні кореляційні взаємозв'язки між раціональністю, характеристиками прийняття рішень і рішимістю особистості. Розумність, розважливість, докладність, далекоглядність, передбачливість, поряд з раціональністю утворюють симптомокомплекс, основна функція якого – прийняття рішень особистістю.

3. Вивчено та описано особливості рішимості осіб, котрі відрізняються високим і низьким рівнем раціональності. Аналіз компонентів рішимості в осіб з різним рівнем раціональності показує, що кожна з груп, які порівнюються, характеризуються домінуванням певних показників. У структурі рішимості раціональної особистості домінують властивості, що пов'язані з розумністю й далекоглядністю, асертивністю й ергічністю, цільовою настроєвістю й незалежністю в прийнятті рішень. Представникам групи осіб з низьким рівнем раціональності при прийнятті рішень властиві спонтанність і толерантність, авантюризм і ризикованість.

Перспективою подальшого дослідження може слугувати вивчення й психологічний аналіз компонент суб'єктивної й функціональної корисності прийняття рішень особистістю (фізіологічної, психологічної, соціально-психологічної та економічної).

Література

1. Вяткин, А.П. (2012). Субъективная экономическая рациональность: теоретический экскурс. *Известия Иркутского государственного университета. Серия «Психология», 1, 2, 36-46.* Режим доступу: <http://izvestiapsy.isu.ru/ru/article/file?id=512>
2. Ефремова, Т.Ф. (2000). *Новый словарь русского языка. Толково-образовательный.* Москва : Русский язык; в 2 т. Режим доступу: <http://www.read.in.ua/book189442>
3. Индина, Т.А. (2007). *Регуляторные и личностные детерминанты принятия решений (на материале политического голосования)*: автореф. дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.01. Москва. Режим доступу: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003052444#?page=1>
4. Калинин, В.К. (2001). *Психология воли*: [сб. науч. тр.]; науч. ред. Н.Ф. Калина. Симферополь.
5. Канеман, Д. (2006). Карты ограниченной рациональности: психология для поведенческой экономики. *Психологический журнал, 2, 5-28.* Режим доступу:

- <https://studall.org/all-168022.html>
6. Карпов, А.В., & Скитяева, В.М. (2005). *Психология метакогнитивных процессов личности*. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН». Режим доступа: <http://padaread.com/?book=17367>
 7. Корнилова, Т.В. (2014). *Риск и принятие решений: психология неопределенности*. Электронное издание по проекту РГНФ. URL: www.rfh.ru/downloads/Books/144693004
 8. Корнилова, Т.В., Степаносова, О.В., & Григоренко Е.Л. (2006). Интуиция и рациональность в уровневой регуляции вербальных прогнозов при принятии решений. *Вопросы психологии*, 2, 126-137. Режим доступа: <http://www.vash-psiholog.info/voprospsih/215/17919-intuiciya-i-racionalnost-v-urovnevoj-regulyacii-verbalnyx-prognozov-pri-prinyatii-reshenij.html>
 9. Моросанова, В.И., & Индина, Т.А. (2011). *Регуляторные и личностные основы принятия решений*. СПб.; Москва: Нестор-История. Режим доступа: <https://nestorbook.ru/uCat/item/360>.
 10. Пісоцький, О.П. (2008). *Когнітивний стиль як чинник розвитку інтелектуального потенціалу майбутнього практичного психолога*: Дис. ... канд. психол. наук. Київ. Режим доступа: <http://www.disslib.org/kohnityvnyi-styl-jak-chynnyk-rozvytku-intelektualnoho-potentsialu-majbutnoho.html>.
 11. Помиткіна, Л.В. (2013). *Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень*. Київ: Кафедра. Режим доступа: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/31523>.
 12. Санников, А.И. (2015). *Психология жизненного выбора личности*. Одесса: Изд-во ВМВ.
 13. Санников, А.И. (2017). Соотношение рациональности и эмоциональности: регуляция жизненного выбора личности. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*, 22, 1(43), 77-89. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2017_22_1_12.
 14. Санникова, О.П. (2009). Детерминационные тенденции эмоциональности. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наук. праць*, 26 (50), 1, 426, 114-123.
 15. Санникова, О.П. (1995). *Эмоциональность в структуре личности*: монография. Одесса: Хорс.
 16. Санніков, О.І. (2017). Від стилю прийняття рішень до стильових характеристик особистості: генеза уявлень. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць*, 3(32), 98-115. Режим доступа: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/3_31_2017/social/%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%922.pdf.
 17. Саннікова, О.П., & Санніков, О.І. (2018). Авантюризм і ризик у структурі прийняття рішень. *Наука і освіта. № 9-10/CLXXIV-CLXXV*, 111-119. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-9-10-16>
 18. Сербін-Жердецька, І.А. (2014). Життєвий вибір особистості та його складові компоненти. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія*, 19, 3(33), 111-118. [https://doi.org/10.18524/2304-1609.2014.3\(33\).135240](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2014.3(33).135240)
 19. Чернобровкін, В.М. (2010). *Психологія прийняття педагогічних рішень*. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». Режим доступа: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1587/3/Chernobrovkin.pdf>
 20. Sannikova, O. P. (2015). Continuity principle in the structure of personality characteristics. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (21), Issue: 43: 62-66. Режим доступа: https://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iii21_issue_43.pdf

References

1. Vyatkin, A.P. (2012). Sub'ektivnaya ekonomicheskaya ratsionalnost: teoreticheskiv ekskurs [Subjective economic rationality: a theoretical digression]. *Izvestiya Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Psihologiya» – News of Irkutsk State University. Series «Psychology»*, 1, 2, 36-46. Retrieved from <http://izvestiapsy.isu.ru/article/file?id=512> [in Russian].
2. Efremova, T.F. (2000). *Novyy slovar russkogo yazyika. Tolkovo-obrazovatelnyiy [The new dictionary of the Russian language. Intelligent and educational]*. Moskva: Russkiy yazyik; v 2 t. Retrieved from <http://www.read.in.ua/book189442> [in Russian].

3. Indina, T.A. (2007). Regulatornvie i lichnostnvie determinantvi prinvativa resheniv (na materiale politicheskogo golosovaniva) [Regulatory and personality determinants of decision making (based on political voting)]. *Candidate's thesis*. Moskva. Retrieved from <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003052444#?page=1> [in Russian].
4. Kalin, V.K. (2001). *Psihologiya voli [Psychology of the will]*; N.F. Kalina (Scientific ed.). Simferopol [in Russian].
5. Kaneman, D. (2006). Kartyi ogranichennoy ratsionalnosti: psihologiya dlya povedencheskoy ekonomiki [Maps of Limited Rationality: Psychology for Behavioral Economics]. *Psihologicheskiiy zhurnal – Psychological Journal*, 2, 5-28. Retrieved from <https://studall.org/all-168022.html> [in Russian].
6. Karpov, A.V., & Skityaeva V.M. (2005). *Psihologiya metakognitivnykh protsessov lichnosti [Psychology of metacognitive processes of personality]*. Moskva : Izdatelstvo «Institut psihologii RAN». Retrieved from <http://padaread.com/?book=17367> [in Russian].
7. Kornilova, T.V. (2014). *Risk i prinyatie resheniy: psihologiya neopredelennosti [Risk and decision making: the psychology of uncertainty]*. Electronic edition of the project RHF. Retrieved from URL: www.rfh.ru/downloads/Books/144693004 [in Russian].
8. Kornilova, T.V., Stepanosova, O.V., & Grigorenko E.L. (2006). Intuitsiya i ratsionalnost v urovnevoy regulyatsii verbalnykh prognozov pri prinyatii resheniy [Intuition and rationality in the level regulation of verbal predictions when making decisions]. *Voprosyi psihologii – Psychology Issues*, 2, 126-137. Retrieved from <http://www.vash-psiholog.info/voprospsih/215/17919-intuiciya-i-racionalnost-v-urovnevoj-regulyacii-verbalnykh-prognozov-pri-prinyatii-reshenii.html> [in Russian].
9. Morosanova, V.I., & Indina, T.A. (2011). *Regulyatornyie i lichnostnvie osnovvi prinvativa resheniv [Regulatory and personal decision making]*. SPb.; Moskva : Nestor-Istoriya. Retrieved from <https://nestorbook.ru/uCat/item/360> [in Russian].
10. Pisotskyi, O.P. (2008). Kohnityvnyi styl yak chynnyk rozvytku intelektualnoho potentsialu maibutnoho praktychnoho psykholoha [Cognitive style as a factor in the development of the intellectual potential of the future practical psychologist]. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <http://www.disslib.org/kohnityvnyi-styl-jak-chynnyk-rozvytku-intelektualnoho-potentsialu-majbutnoho.html> [in Ukrainian].
11. Pomytkina, L.V. (2013). *Psykhologhiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhvttievykh rishen [Psychology of making personal strategic decisions]*. Kyiv : Kafedra. Retrieved from <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/31523> [in Ukrainian].
12. Sannikov, A.I. (2015). *Psikhologhiia zhiznennogo vybora lichnosti [Psychology of life choice of a person]*. Odessa : Izd-vo VMV [in Russian].
13. Sannikov, A.I. (2017). Sootnoshenie ratsionalnosti i emotsionalnosti: regulyatsiya zhiznennogo vyibora lichnosti [Correlation of rationality and emotionality: regulation of a person's life choice]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykhologhiia – Bulletin of the Odessa National University. Psychology*, 22, 1 (43), 77-89. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2017_22_1_12 [in Russian].
14. Sannykova, O.P. (2009). Determynatsyonnye tendentsyy emotsyonalnosti [Deterministic tendencies of emotionality]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of MP Dragomanov NPU. Seriiia № 12. Psykhologhichni nauky: Zb. nauk. prats*, 26 (50), 1, 426, 114-123 [in Russian].
15. Sannikova, O.P. (1995). *Emotsionalnost v strukture lichnosti [Emotionality in the structure of personality]*. Odessa : Khors [in Russian].
16. Sannikov, O.I. (2017). Vid styliu pryiniattia rishen do stylovykh kharakterystyk osobystosti: geneza uivlen [From decision-making style to personality style characteristics: Genesis of ideas]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity – Bulletin of postgraduate education*, 3(32), 98-115. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/3_31_2017/social/%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%9E%D0%922.pdf [in Ukrainian].
17. Sannikova, O.P., & Sannikov, O.I. (2018). Avantiurnist i ryzik u strukturi pryiniattia rishen [Adventure and risk in the decision-making structure]. *Nauka i osvita – Science and education*, 9-10/CLXXIV-CLXXV, 111-119. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-9-10-16> [in Ukrainian].
18. Serbin-Zherdetska, I.A. (2014). Zhyttievyi vybir osobystosti ta yoho skladovi komponenty [Life Choice of Personality and its Components]. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova - Bulletin of ONU them. II Mechnikov. Psychology*, 19, 3 (33), 111-118. [https://doi.org/10.18524/2304-1609.2014.3\(33\).135240](https://doi.org/10.18524/2304-1609.2014.3(33).135240) [in Ukrainian].

19. Chernobrovkin, V.M. (2010). *Psykhologhiia pryiniattia pedahohichnykh rishen* [Psychology of pedagogical decision making]. Luhansk: Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/1587/3/Chernobrovkin.pdf> [in Ukrainian].
20. Sannikova, O.P. (2015). Continuity principle in the structure of personality characteristics. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (21), 43*, 62-66. Retrieved from https://www.seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/ped_psy_iii21_issue_43.pdf

REASONABLENESS IN THE STRUCTURE OF THE INDIVIDUAL'S DETERMINATION

Oleksandr Sannikov

Doctor of Sciences in Psychology, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Applied Psychology

South Ukrainian National Pedagogical Ushynskiyi University,

26, Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine. 65020

asannikov2010@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-6743-0182>

Anastasiia Sannikova

PhD in Psychology, Associate Professor.

Associate Professor of the Department of Solo Singing

Odesa National Musical Nezhdanova Academy

63, Novoselskyi Str., Odesa, Ukraine, 65023

Abstract

The aim of this research is to present the results of the analysis of reasonableness in the structure of determination, the psychological features of determination as a sustainable integral property of the individual. The goal was achieved by the following research objectives: the study of the psychological characteristics of personality intelligence as characteristics of determination; the explore of the relationships between the determination and rationality of personality choices; the identification of the persons with a dominant rationality; the explore of the sustainable characteristics of determination in individuals who are rational. The relevance of the study is due to the need for science to be methodologically generalized in the problem of rationality, in the methodical development of reasonableness as a characteristic of determination, and in the development of applied aspects of using sets of indicators, functional blocks and individual-psychological features of individual determination.

The results of the analysis of the relationship between rationality and personality selection and decision-making were presented. The modern ideas of usefulness, prudence, rationality in decision-making by personality according to the data of foreign and domestic studies were described. A set of diagnostic techniques to solve the research problems of studying the rationality of determination and rationality of personality selection was designed: «Self-assessment of the structure of determination», «Personality Decision Factors», «Personality Type Indicator», and also «The Melbourne Decision Survey».

The results of the correlational analysis of the correlations of the indicators of determination, reasonable decision-making and personality rationality were presented. The positive, significant relationships between rationality, cognitive determination, alertness, sensory and crucial personality type were identified.

The study also revealed negative significant relationships between rationality, adventurism, spontaneity, risk preparedness and personality type indicators – extroversion and perceiving type. The profiles of the characteristics of determination, and the psychological characteristics of choice in persons who are rational were reviewed. The components of the structure of subjective and functional utility of decision making by personality were highlighted.

Keywords: determination of personality, reasonableness, rationality, usefulness, choice of the individual, decision-making.

Подано 13.02.2020

Рекомендовано до друку 25.02.2020